

De grenzen van de Oostvaardersplassen

H.J. Drost

Doelstelling in discussie

Toen de Oostvaardersplassen de functie van natuurgebied kregen, gaf het gebied zelf allerm minst duidelijk aan welke ontwikkeling er voor de 1.900 ha buitenkaads (droog) gebied het beste zou zijn. In de 900 ha met tijdelijke akkerbouw lag helemaal maar weinig aan natuurlijke gegevens vast. Er was keuzevrijheid voor de grondwaterstand: het gebied kon droog blijven of met behulp van stuwtjes nat of zelfs onder water worden gezet. Er was keuzevrijheid voor het reliëf: het gebied kon als een vlakte blijven liggen of door natuurtechnische milieubouw worden verrijkt met sloten, kreken of poelen. Er was keuzevrijheid voor de vegetatie: het gebied leende zich voor de ontwikkeling van spontaan bos, maar evenzeer voor ontwikkeling van het andere uiterste: een grootschalig open grasland. Waar zo veel mogelijk was, moesten duidelijke doelstellingen worden geformuleerd.

Duidelijk was wel, dat het buitenkaads gebied de nat-droogovergang moest worden, die naast de 3.600 ha binnenkaads gebied nodig was voor de ontwikkeling van een compleet eutroof zoetwatermoerasesecosysteem. In de jaren zeventig had het jonge ontginingslandschap van Zuidelijk Flevoland veel functies van zo'n overgangsgebied al vervuld voor de vogels van het binnenkaads moeras. Het bood jachtgebied voor kiekendieven in de jonge bosaanplant, graasgebied voor ganzen op de graanakkers van het grootlandbouwbedrijf en aanvullend viswater voor rei-

gers en Lepelaars in ruw afgewerkte sloten en tochten. Bij voortgaande inrichting van de polder vallen die mogelijkheden weg. Met de ontwikkeling van het buitenkaadse gebied van de Oostvaardersplassen wordt gepoogd om dit verlies te compenseren.

Om zicht te krijgen op de gewenste opbouw van zo'n overgangsgebied naast de 3.600 ha binnenkaads gebied zijn de biotoopeisen van de belangrijkste vogelsoorten van het binnenkaadse gebied geconfronteerd met de mogelijkheden van het buitenkaadse gebied (Beheerscommissie Oostvaardersplassen 1987). De meeste aandacht ging daarbij uit naar soorten (groepen) die gebonden zijn aan het moeras. Een belangrijke groep hierbij betreft, ook in internationaal verband, de grazende watervogels, waaronder de Grauwe Gans, die zowel grazige vegetaties behoeft als moeras met Riët en Lisdodden. Een tweede belangrijke groep zijn de visetende watervogels, waaronder Lepelaar en verschillende reigers, die naast de grotere plassen in het moeras ook poelen, kreekjes en sloten behoeven die in het buitenkaadse gebied kunnen worden aangelegd.

Dat juist moerasgebonden vogels zijn gekozen als leidraad voor de natuurontwikkeling, is geen toeval. De keuze berust op de grote bijdrage die de Oostvaardersplassen en omringend Flevoland kunnen leveren aan hun voortbestaan in Europa. Daar gaat het om: de verhouding tussen aantallen dieren in de Oostvaardersplassen en de grootte van de totale biogeografische (meestal: Europese) populaties. Nagenoeg alle Noordwesteuropese Grauwe Ganzen doen de Oostvaardersplassen aan, voor Lepelaars is het zeker een derde

Foto linksmidden:

Voor het voortbestaan van de Noordwesteuropese Lepelaars zijn gunstige omstandigheden in de Oostvaardersplassen van levensbelang.

Foto: Dick Woets.

Foto boven:

Ruiende Grauwe Ganzen begrazen het rietland zo intensief dat het ondiepe moeras niet dichtgroeit, integendeel.

Foto: Vincent Wigbels.

Foto onder:

Ganzen, wilde zwanen en eenden stofferen het landschap in de winter.

Foto: Vincent Wigbels.

van de populatie. Ook andere moerasvogels scoren in de Oostvaardersplassen en omringend Flevoland boven de tien procent: bijvoorbeeld Kolgans, Smient, Slobeend, Wintertaling, Kluut, Grutto, Baardmannetje (Van Eerden & Zijlstra 1986).

Deze moerasvogels zijn vrijwel de enige organismen waarvoor de Oostvaardersplassen zo'n grote rol (kunnen) spelen. En om vervolgens de knuppel in het hoenderhok te gooien: voor geen van de inheemse zoogdiersoorten is dat het geval, uitgezonderd misschien de

Noordse Woelmuis. Hiermee is niet gezegd dat onze zoogdiersoorten er ongewenst zijn of niet geïntroduceerd zouden kunnen worden. Ze zijn echter uit het oogpunt van het natuurbehoud van minder groot belang dan de vogels, al zullen veel zoogdiersoorten heel goed passen in het natuurgebied waartoe de Oostvaardersplassen zich uiteindelijk zullen ontwikkelen. De grote grazers paard en rund spelen zelfs een belangrijke rol in het vegetatiebeheer, zoals in de bijdrage van Wigbels wordt uiteengezet.

De biotoopeisen van de belangrijkste moerasvogels zijn de eerste leidraad bij de ontwikkeling van de Oostvaardersplassen, de wens om deze 'in te bedden' in een natuurlijk functionerend ecosysteem is een tweede leidraad. Maar rond 'natuurlijkheid' ontstaan problemen. Het is bijvoorbeeld een natuurlijk gegeven, dat zich in moerassen van tijd tot tijd calamiteiten voordoen. Extreem langdurige overstromingen en perioden van extreme droogte horen er in moerassen bij. Ze helpen er de grote produktiviteit en rijkdom op de lange termijn te behouden. Op de korte termijn zijn het echter wel degelijk rampen, waarvoor telkens een deel van de (avi)fauna moet uitwijken naar moerasgebieden in de omgeving. En daar doet zich een probleem voor: voor sommige soorten lijkt de omgeving van de Oostvaardersplassen weinig soelaas te bieden. Er is bijvoorbeeld voor de

Grauwe Gans geen alternatief ruigebied in de omgeving, mochten de Oostvaardersplassen ooit hun geschiktheid verliezen. Het aantal gebieden in Nederland waar Lepelaars terecht kunnen om te broeden of te vissen, mochten ze in de Oostvaardersplassen niet terecht kunnen, is uiterst beperkt.

Problemen binnen de Oostvaardersplassen afschuiven naar de omgeving, kan vaak niet. Dat geldt bij calamiteiten, maar onder 'normale' omstandigheden ook voor diersoorten met van nature grote leefgebieden. Zo kunnen de Heckrunderen zich 's winters niet uit

Foto linksboven:

Voor al in de nazomer verzamelen zich tienduizenden steltlopers in de ondiepe voedselrijke plassen.

Foto: Vincent Wigbels.

Foto linksonder:

De 5500 ha Oostvaardersplassen zijn veel te klein om ooit een bijdrage van betekenis te kunnen leveren aan het voortbestaan van het Europese Wilde Zwijn. Omgekeerd echter kunnen zwijnen in de Oostvaardersplassen een ernstige bedreiging vormen voor broedende Lepelaars en reigers.

Foto: R. van Beek, Rijksinstituut voor Natuurbeheer.

Foto boven:

Als tegenhanger van jaarrondbegrazing wordt in de oostelijke helft seizoenbegrazing met pinken beproefd.

Foto: Vincent Wigbels.

het laaglandmilieu van de Oostvaardersplassen terugtrekken naar hooggelegen wintergraasgebieden met Bochtige Smele en Struikheide, bijvoorbeeld op de Veluwe.

In dit soort situaties met gebrek aan uitwijkmogelijkheden is het schipperen met 'natuurlijkheid' en wat extra ingrijpen door de mens kan de waarde van het natuurgebied sterk vergroten. De tweedeling van het moeras en het cyclische peilbeheer die Van der Mark noemt, zijn daarvan een voorbeeld. Het bijvoeren van de Heckrunderen met hooi, dat in de meeste winters van de afgelopen tijd nodig is geweest, is een tweede voorbeeld.

Het eindbeeld in de ontwikkelingsvisie voor de Oostvaardersplassen is door Van der Mark

al kort geschetst. Het is ingegeven door de biotoopeisen van een beperkt aantal (groepen van) internationaal kwetsbare vogelsoorten, maar het mag niet worden afgedaan als reigertuin of ganzengazon. Er is plaats voor een veel grotere rijkdom aan planten en dieren dan alleen de vogels die als leidraad hebben gediend. Het gebied zal een refugium kunnen worden voor onze stroomdalflora (door zijn kalkrijke kleibodem), een grote rijkdom krijgen aan amfibieën (door de sloten, kreken en poelen), aan dagvlinders en kleine zangvogels (in de struweelrijke delen), er is zo veel mogelijk.

Grasland, moeras en vogels

Maar er is ook van alles niet mogelijk; tenminste niet zonder meer. Tabel 1 geeft aan naar welke oppervlakteverhouding voor de verschillende landschapsstructuren in de Oostvaardersplassen wordt gestreefd. De ge-

grote ondiepe plassen	900 ha
moeras (Riet, Lisdodden, pioniers)	2200 ha
moerasrand (riet, ruigte, wilgen)	500 ha
sloten, kreken, poelen	300 ha
grasland en ruigte	1300 ha
struweel en bos	300 ha
totaal	5500 ha

Tabel 1. De totale oppervlakte van de verschillende landschapseenheden of vegetatiestructuren na een ontwikkeling zoals door de Beheerscommissie wordt voorgestaan.

tallen zijn ontleend aan de Ontwikkelingsvisie. Ze zijn slechts indicatief bedoeld maar spreken toch duidelijke taal. De Oostvaardersplassen ontwikkelen zich tot een natuurgebied van rietmoeras, grasland en open water. Struweel en bos zullen met circa 300 ha niet veel meer dan vijf procent uitmaken van het totaal, hoewel er op den duur in de moerasranden nog een uitbreiding mogelijk is. Bij struweel en bos in de Oostvaardersplassen moeten wij, zeker in het droge buitenkaadse gebied, vooral denken aan struweleilanden, boomgroepen en kleine bosjes. De Oostvaardersplassen zijn dus een gebied van grasland, moeras en vogels.

Dit is een belangrijk gegeven bij de keuze van referentiegebieden. Voor de Eland gebruikt Vera (1986) een gebied in Zweden als referentie, waar één Eland op 20–25 ha voorkomt. Zo'n getal suggereert dat ook de Oostvaardersplassen een levensvatbare populatie Elanden zou kunnen herbergen. Niets is echter minder waar. Het referentiegebied in Zweden is over 5.000 ha bosbouwgebied en in de Oostvaardersplassen zullen slechts een paar honderd ha bomen en bosjes aanwezig zijn. De schaarste aan bomen en bos stelt grenzen aan de geschiktheid van de Oostvaardersplassen voor twijgeneters zoals de Eland. De overheersende rol van grazige vegetaties impliceert bovendien een hoge dichtheid aan runderen en paarden (Bink 1986, Drost 1986). Deze eten 's winters ook twijgen, samen met de reeds aanwezige Reeën en eventueel te introduceren Edelherten.

Zo stelt de vegetatie van de Oostvaardersplassen grenzen aan de zoogdierfauna. De vogelpopulaties zelf stellen ook grenzen en dan

vooral aan de introductie van het Wilde Zwijn. Zwijnen zijn bij uitstek moerasdieren, met een grote voorliefde voor eieren en jonge vogels. De Lepelaars van de Oostvaardersplassen – en trouwens overal in Noordwesteuropa – broeden niet in bomen maar op de grond of in het Riet. Het lijkt er dus op dat wij in de Oostvaardersplassen zouden moeten kiezen tussen Lepelaars of Wilde Zwijnen. De kwetsbare status van de Lepelaar in Noordwest-Europa en de grote betekenis van de Oostvaardersplassen voor deze soort, pleiten dan tegen het Wilde Zwijn. Wellicht kunnen de Noordwesteuropese Lepelaars zich bij de aanwezigheid van Wilde Zwijnen aanpassen door in bomen te gaan broeden. Tot nog toe hebben ze dat echter niet gedaan, hoewel toenemende predatie door de Vos in de afgelopen jaren wel enkele kolonies heeft doen verhuizen. Bij géén van die verhuizingen (droge deel Oostvaardersplassen 1987, Naardermeer 1988, Zwanenwater 1988) hebben de Lepelaars gebruik gemaakt van nestgelegenheid in bomen en bosjes. In het algemeen trokken zij zich terug in ontoegankelijk rietmoeras waar ze dicht bij de grond toch veilig zijn voor de Vos. In de rietmoerassen van de Oostvaardersplassen hebben zo in 1988 110 paren Lepelaars gebroed. Het lijkt niet verstandig om de druk op een toch al zo kwetsbare soort als de Lepelaar

Foto onder:

De Bruine Kiekendief broedt in het moeras maar jaagt veel boven grasland en ruigten.

Foto: Vincent Wigbels.

Foto rechtsboven:

's Winters is de waterstand in het moeras hoger en verdwijnen de moerasandijvelden deels onder water.

Foto: Vincent Wigbels.

laar nog te gaan vergroten door hier het Wilde Zwijn te introduceren.

Zoogdieren in de Oostvaardersplassen

Het gaat in dit themanummer over introducties; in het voorgaande is uiteengezet welke randvoorwaarden het natuurgebied zelf en de doelstellingen ervan aan introducties stellen. Inmiddels is al een aantal introducties gerealiseerd. Deze hangen direct samen met de gewenste ontwikkeling van grazige landschappen. Aan de botanische kant zijn enkele grassoorten naar het gebied gebracht: al het voormalige akkerland is of wordt ingezaaid met gras (Drost & Van Deursen 1989). Aan de faunistische kant zijn de grote grazers Rund en Paard naar het gebied gebracht. In circa 800 ha van het 1900 ha buitenkaadse gebied betreft dit Heckrunderen en Konikpaarden. Voor de resterende 1100 ha geeft de ontwikke-

lingsvisie aan dat het zal gaan om Runderen en Paarden uit de veehouderij, alleen aanwezig in het zomerhalfjaar. Deze introducties zijn niet (alleen) ingegeven door de eigen natuurbehoudswaarde van de betrokken soorten, maar vooral door hun functie bij het bereiken van de beheersdoelen.

Uitbreiding van de zoogdierfauna betekent een verrijking en completering van het natuurgebied. Een wenselijke ontwikkeling, vergelijkbaar met de jaarlijkse toename van de floristische rijkdom van de Oostvaardersplassen of met de gestage toename van de aantallen amfibieën in het gebied. Wenselijk, maar toch van minder belang dan de maatregelen ten gunste van de moerasvogels. Voor deze immers zijn de Oostvaardersplassen een belangrijk leefgebied voor grote delen van de totale Europese populaties; een rol die het gebied voor zoogdieren nooit kan vervullen.

■ Ir. H.J. Drost, Rijkswaterstaat directie Flevoland, postbus 600, 8200 AP Lelystad.

LITTERATUUR:

- Beheerscommissie Oostvaardersplassen (1987):** Ontwikkelingsvisie voor de Oostvaardersplassen. Flevobericht 282, ministerie van Verkeer en Waterstaat, ministerie van Landbouw en Visserij, Lelystad.
- Bink, F.A. & J.G. van der Made (1986):** Dagvlinders en grote herbivoren. *De Levende Natuur* 87 (5) : 130-136.
- Drost, H.J. (1986):** Begrazing in de Oostvaardersplassen. *Huid en Haar* 5 (4/5) : 179-185.
- Drost, H.J. & E.J.M. van Deursen (1989):** Begrazing en grasinzaai in de Oostvaardersplassen. *De Levende Natuur* 90 (1) : 23-29.
- Eerden, M.R. van & M. Zijlstra (1986):** De natuurwaarden van het IJsselmeergebied: prognose van enige natuurwaarden bij aanleg van de Markerwaard. Flevobericht 273, Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders, Lelystad.